

Abstract

This article starts with a question made by a student: Are there any preschools in Scania that are noted for having a marked policy of gender equality? The answer to the question is a resounding "Yes there are", within the context that the common open-door preschool policy represents one of the most extensive gender equality projects in Sweden.

The meaning of motherhood and fatherhood has slowly been changed by the parents' dual participation in employment, as well as in household and parental responsibilities. The relationships between the state and the family, the parent and the child, and the mother and father have been deeply influenced by the development and expansion of readily available preschool services. However, although gender patterns have changed, gender regimes, such as gender segregation and hierarchisation, characterise even the new social arenas.

The question made by the student was directed at the special kind of pedagogical equality projects in preschools of today. These projects are discussed critically in the article, wherein the Swedish concept of gender equality ("jämställdhet") is problematised as a marker for both nationality and class.

It is of special concern today to discuss the effect of preschools on childhood and gender structure. In a time of restructuring and reorganisation of the welfare state and of European harmonisation, it is of special importance to focus on preschool and equality from a historical and international comparative perspective. The general, highly qualitative and accessible preschool represents more than just childcare - it is a pedagogical and gender political project with an embedded possibility to change social order.

Ingegerd Tallberg Broman, Professor of Pedagogy, Malmö University
Ingegerd.Tallberg-Broman@lut.mah.se

Att förändra den sociala ordningen¹

Ingegerd Tallberg Broman

Den 4 maj 2006 var Japans premiärminister Junichiro Koizumi på Sverige-besök. Programmet för detta var följande:

- 10.30 Besök på förskolan Täppan
- 11.00 Överläggningar med statsminister Göran Persson i Rosenbad om bilaterala, regionala och internationella frågor
- 12.00 Pressmöte i Bella Venezia
- 14.00 Audiens hos H M Kung Carl XVI Gustaf. (Dagens Nyheter 2006-05-03)

...Förskole- och ungdomsminister Lena Hallengren dök upp på Täppan i god tid. Hon var belåten över att Junichiro Koizumi ville titta närmare på just barnomsorgen och tror att Sverige har en hel del att lära ut. Förskolan ger barnen en bra start i livet och är en mycket viktig del i jämställdhetspolitiken, sade Lena Hallengren.

Koizumis följe kom fem minuter före utsatt tid. Sexåriga Klara och femåriga Linnea tog emot hand i hand i rödvita kläder. Rundvandringen började vid sandlådan och fortsatte inomhus. Koizumi drog ut på tiden så mycket att UD-folket började se nervösa ut. Han tänkte väl inte komma för sent till statsminister Persson? (Dagens Nyheter 2006-05-05)

Frågan om barnomsorg, som en strategi för ökat kvinnligt deltagande på arbetsmarknaden och för förändring mot mer jämställda relationer mellan kvinnor och män är i ett internationellt perspektiv mycket aktuell. Val av modeller för barnomsorg/förskoleverksamhet står på den politiska agendan i många länder. Hur denna verksamhet organiseras och utformas och hur ansvaret fördelas mellan stat, kommun, familj, och mellan föräldrarna kommer att ha djupgående effekter inte bara på förvärvsdeltagande, utan också för

¹ Denna artikel är skriven inom ramen för två pågående UVK-finansierade projekt, "Förändrade köns/genusordningar i skola och utbildning. Policy, perspektiv och praktik", samt "Mångkontextuell Barndom. Skola, fritid, familj i förändring och gränsöverskridande".

barns likvärdiga uppväxtvillkor, och på förutsättningarna för jämlikhet mellan olika grupper av föräldrar och barn, relaterat till klass, etnicitet, kön och plats.

I internationell jämförelse har Sverige en väl utbyggd barnomsorg, som är accepterad och förankrad i välfärdsstaten och av hög kvalitet. Detta väcker ett intresse från andra länder, uttryckt bl a genom premiärminister Koizumis förskolebesök. I en tid av omstrukturering och reorganisering av välfärdsstatliga uppgifter är det av vikt att även nationellt granska den svenska förskolan och dess innebörder i ett historiskt och komparativt perspektiv.

Under förskolans kvantitativa utbyggnad, som var som mest dramatisk under 1970-talet, motiverades förskolan bl a som en formell struktur för jämställdhet och förändrade maktrelationer. Förhållandet mellan stat och familj, mellan föräldrar och barn, mellan föräldrar samt förutsättningarna för den ensamstående föräldern förändrades genom framväxten av en generell förskola för alla barn.

En så gott som fullt utbyggd förskola, som når över 90 % av förskolebarnen, påverkar den inhemska diskussionen. Blev det bra så, och för vem och när? Möter förskolan de många ambitioner som riktas till den? Det nationella intresset vad avser jämställdhet i detta sammanhang vrids bort från förskola som jämställdhetsstruktur till förskolans inre arbete, till kvalitetsfrågorna. Nu är det förskolans informella jämställdhetsstrukturer, dvs inre arbete, organisation, innehåll, pedagogernas förhållningssätt och bemötande av barnen i ett könsperspektiv (SOU 2006:75) som fokuseras. I denna artikel skall en kritisk diskussion föras relaterad till såväl formell som informell jämställdhet och jämställdhetsprojekt, liksom av det svenska jämställdhetsbegreppet, men framför allt skall förskolan problematiseras som barndomsprojekt och som ett led i förändrad social ordning.

Finns det jämställdhetsdagis i Skåne?

Förhållandet mellan stat och familj, mellan föräldrar och barn samt mellan kvinna och man har förändrats genom framväxten av en generell och tillgänglig förskola. De kommande valen av modell och organisation för barnomsorg/förskola kommer att ha betydande effekter för jämlikhet mellan samhällsmedborgarna relaterat till såväl klass, kön, etnicitet som plats. Barnomsorg är mer än tillsyn av barn, det representerar såväl ett könspolitiskt som ett förskolepedagogiskt projekt.

Artikel har sitt ursprung i ett telefonsamtal från en studerande i färd med att skriva sin C-uppsats. Hon kontaktade mig som genus- och förskoleforskare i Sydsvetrike med frågan: ”Finns det något jämställdhetsdagis i Skåne?”. Vad? Frågan gjorde mig först tveksam, det är en tid sedan nu.

Sedan klarnade bilden vad den studerande syftade på. Utbildningsradion samt många tidningsreportage har ringat in begreppet ”jämställdhetsdagis” till en verksamhet som inspirerats av jämställdhetsarbete inom Gävleborgs län. Jämställdhetsprojekt startade år 1996 på förskolorna Tittmyran-Björntomten utanför Gävle. Dessa projekt har fått mycket uppmärksamhet och har utgjort förebilder för flera andra runt om i landet (Se exempelvis Gens, 2002, Sjökvist, 1998; Svaleryd, 2002; Wahlström, 2003).

Studentens frågor gav incitament till en diskussion om jämställdhetsprojekt i förskolan och till en problematisering av jämställdhetsbegreppet. Jämställdhetsdagis, javisst finns det i Skåne. Det finns i varje region och varje kommun i Sverige. Förskolan är ett av de mest omfattande jämställdhetsprojekten, som genomförts i Sverige. I den pågående välfärdsstatliga omstruktureringen och i en tid av europeisk harmonisering prövas nu modellen, varför det är speciellt angeläget att föra en diskussion om förskola och svensk jämställdhet, kopplat till en historisk tillbakablick och i ett komparativt internationellt perspektiv.

Ett begynnande jämställdhetskontrakt mellan kvinna – man – och statligt finansierad välfärd

Sviktande födelsetal aktualiserar vid början av 2000-talet familjens, och speciellt kvinnors, villkor och ansvaret för barnen i samhället. Förskola och barnomsorg blir för första gången prioriterade frågor i flera länder i Europa, och som illustrerats ovan, i länder som Japan. Detta kan ses som en form av upprepning av ett tidigare skeende i svensk barnomsorgshistoria. Förändrade reproduktionsmönster väcker jämställdhetsfrågor och familje- och barnomsorgsdebatt.

En nedgång i födelsetalen i tidsperioden kring 1930-talet skapade det första större samhälleliga intresse för barnomsorgsfrågor och ett första statligt utredande med en diskussion om statens roll som familjestödjare. Detta kom att föra in den sedan några decennier i halvprivata former utvecklade förskolan i Sverige, i ett mer offentligt ljus. Makarna Myrdal underströk statens ansvar för barnen och behovet att stödja mödrars möjlighet till yrkesarbete i sin numera klassiska bok *Kris i befolkningsfrågan* (Myrdal & Myrdal, 1934). Ett visst ökat kommunalt och statligt ansvar följde åren därefter. Under 1940- och 50-talen genomfördes en successiv kommunalisering av förskoleinstitutionerna och från år 1945 förelåg också en möjlighet att erhålla statligt stöd för drift av sk ”halvöppen barnavård”. Under krigsåren ökade behovet av kvinnlig arbetskraft och därmed även det statliga intresset för utbyggnad av heldagsomsorgen. 1950-talet innebar en återgång till uppdelning mellan livsfärerna för kvinna och man, men under åren därefter sker en kraftig förändring av kvinnors förhållande till arbetsmarknad, och förutsätt-

ningarna för ett mer jämlikt förhållande mellan kvinna och man i samhället ökar. Behovet av förskola/barnomsorg är vid 1960-talets mitt betydligt större än tillgången.

Den i Europa så dominant familjeformen ”male breadwinner - housewife” var också den dominerande tankefiguren i Sverige fram till 1960-talet (Nauman, 2005). Men som Helga Hernes (1987) framhåller, så kan länderna i Skandinavien beskrivas som kvinnovänliga stater med en svagare manlig försörjarmodell än i övriga Europa. Kvinnor hade tidigt funnits i arbetskraften. Genom att jordbruket var dominerande näring i landet till några decennier in på 1900-talet, var den arbetande gifta kvinnan inte främmande i svenskt arbetsliv, framhåller Florin och Nilsson (2000, s 20). Hemmafru-modellen var inte så djupt förankrad i svensk familjekultur, som andra exempel i Europa redovisar. Den åtskillnad som är markant i många länder mellan hemmet och samhället tog sig i Sverige andra former, bl a genom att ”folkhemmet” blev metaforen för det framtida samhället. Gränserna mellan stat och familj och mellan offentligt (public) och privat blev otydligare. Folkhemstanken byggde dock på könsåtskillnad, med mödrar i hemmet som ett ideal. Attityderna till barnomsorg och till som det uttrycks ”att lämna bort barnen”, var länge negativa i många grupper.

Förändrade samhälleliga villkor när det gäller arbetsmarknads- och ekonomiska förhållanden samt en politisk radikaliserings vid slutet av 1960-talet och början av 1970-talet gav upphov till nya livsmönster och nya framtidsmodeller. Socialdemokraterna gick till val år 1969 med målsättningen: ”Mer jämställdhet” (Hirdman, 1998). Från början av 1970-talet ersatte socialdemokraterna den traditionella enförsörjarfamiljen som modell för sitt politiska handlande med en två-försörjarfamilj. Detta korresponderar med en mycket omfattande expansion av den svenska förskolan, liksom en rad andra åtgärder som uttrycker statens påverkan på förändrade könsrelationer som särbeskattning, föräldraförsäkring etc.

Under 1970-talet genomfördes ett stort antal utredningar som knöt an till kön, jämställdhet och könsrelationer. Nu sker en kraftfull ansats för förändring och utveckling av ett begynnande jämställdhetskontrakt mellan kvinna - man – välfärdsstat. 74 statliga delbetänkande publicerades bara under perioden 1970-1975 (Florin & Nilsson, 2000, s 28).

Ett nytt barn – förskolebarnet

Denna tid av förändringar gav förutsättningar för framskrivning av ett nytt barn – förskolebarnet. Parallellt med utredningsarbetet kring förändrade könsrelationer, så arbetade flera statliga utredningar med att kartlägga och omfördela ansvaret för så gott som alla dimensioner i barns liv. Mycket inflytelserik blev barnstugeutredningen, som 1972 lade fram sitt betänkande

Förskolan del 1 (SOU 1972:26). Detta kom att få stor genomslagskraft på den förskola som nu utvecklades i mycket snabb takt. Utredningen utgjorde en väl studerad grundbok på alla utbildningar till lärare i förskolan. Den gav ideologisk grund och legitimerade omfördelningen av ansvaret för barnen i det svenska samhället, och talades populärt om som en "bibel". Här tog det nya barnet, förskolebarnet, gestalt. Förändrade könsrelationer och familjeformer som dimensioner i en förändrad social ordning hade som en väsentlig del också ett förändrat barn, ett barn var i behov av förskolan, och som behövde förskolan för sin egen utvecklings skull. Barnens gemenskap skulle utvecklas, deras jaguppfattning, kommunikation och begreppsbildning stödjas. Jean Piagets kognitiva jämviktsteori och Erik Homburger Eriksons epigenetiska utvecklingsteori angavs som bakgrund till detta stora projekt – förskolebarnet i förskolan. Barnstugeutredningen formulerade målen sålunda:

Övergripande mål för förskolan

Förskolan bör sträva efter att i samarbete med föräldrarna ge varje barn bästa möjliga betingelser för att rikt och mångsidigt utveckla sina känslö- och tankmässiga tillgångar.

Förskolan skall därigenom lägga grunden till att barnet utvecklas till en öppen, hänsynsfull människa med förmåga till inlevelse och till samverkan med andra, i stånd att komma fram till egna omdömen och problemlösningar.

Förskolan bör hos barnet lägga grund till vilja att söka och använda kunskap för att förbättra såväl egna som andras levnadsvillkor.

Med denna ideologiska utgångspunkt som en avgörande faktor har ett teoriunderlag valts för förskolan som lett fram till de tre delmålen: jaguppfattning - begreppsbildning - kommunikation, som beskrivits som integrationsmodell. (s 63)

Detta var en förskola som inte bara var ett led och en del i en kommande omskrivning av förhållandet mellan kvinna – man – barn - stat utan en förskola som i sig skulle vara en kraft för förändring. Det tredje målet var tankemodell för många verksamheter. "Förskolan bör hos barnet lägga grund till vilja att söka och använda kunskap för att förbättra såväl egna som andras levnadsvillkor" (SOU 1972: 26, s 63). Förskolan positionerar en aktörsroll i samhällsutvecklingen, den blir en del i välfärdsstrukturer med rätt att benämna världen och med normativa ambitioner inom en rad områden som också kommer att inkludera barnets hela liv och deras familj.

Utbyggnaden under 1900-talets tre sista decennier gör förskolan till en del av den normala barndomen. Från att ha varit något ovanligt, vilket det innebar fram till 1960-talet, blir det snarast avvikande att inte vara i förskola, och att ha varit ett ”dagisbarn” med en socialisering till kamrat- och förskolekultur.

Tabell 1. Antal barn (avrundade tal) 1-6 år inskrivna i förskola/daghem 1975-2004

År	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2004
Antal	60 000	125 000	200 000	260 000	360 000	315 000	360 000

Källa: Skolverket, 2005

Tabell 2. Kommunal barnomsorg 1972-2003. Andel (%) barn 1-6 år med kommunal barnomsorg 1972-2003

År	1972	1980	1990	2003
Andel (%)	10	34	55	82

Källa: SCB, 2003, Skolverket 2004

Det nya barnet, föräldrarna och kvinnokollektivet

Vad betyder då en utbyggd barnomsorg för förhållandet mellan kvinnor (mödrar) och män (fäder) ?

Yvonne Hirdman beskriver förhållandet mellan kvinna och man i kontraktstermer. Hon vill med det, icke helt oproblematiska begreppet, ringa in att det rör sig om ett strukturellt tvång som både kvinna och man lever under, samtidigt som det anger att det är öppet för förhandling (Hirdman, 2001, s 84). Tidsperioden 1960-1976 beskriver hon som en omformuleringsperiod av förhållandet mellan kvinna och man (Hirdman, 1994). Kvinnornas tidigare husmoderskontrakt omformuleras till ett jämställdhetskontrakt. Ansvaret för barnen ska nu delas av både kvinnor och män, med statens stöd. Barnomsorgen blir den tredje parten som skall möjliggöra det förändrade genuskontraktet.

Förskolan motiveras på olika sätt under olika tidsperioder. Den knyter an till legitimerande diskurser. Det tidiga talet om förskola under startåren: ”För barnets skull”, hade under 1930-talet kompletterats både med befolkningspolitiska och arbetsmarknadsmässiga argument. Under 1970-talet tillförs så jämlikhetsmotiv och sysselsättningargument framhävs (Hammarlund, 1998; Tallberg Broman, 1995). Dessa senare argument har varit de politiskt mest framgångsrika, och kan igenkännas i dagens europeiska debatt. 1970-

talet innebar för svenskt vidkommande ett genombrott för förskolefrågan, och ledde till en radikal utbyggnad av antalet platser i förskola/barnomsorg (se tabell 1 och 2).

Genusregimen rymmer under 1970-talet en förskjutning i förväntningarna på kvinna och man och redovisar nya föreställningar om kvinnors och mäns möjligheter och plats i samhället. Kvinna ses vara allt mer lik mannen. Hon blir hans like. Hennes arbetsliv kommer också att utformas efter de normer som utvecklats i den manligt dominerade arbetsmarknaden, dvs enligt en modell som hade utformats för den manlige arbetstagaren med en kvinna vid sin sida som hade huvudansvar för hem och omsorg.

Men vem tar då hand om barnen? Kvinnornas ökade deltagande på arbetsmarknaden från 1970-talet möjliggjordes genom att ett stort kvinnokollektiv övertog stora delar av omsorg, vård och utbildning av de yngre barnen. En nationell omfördelning av dessa uppgifter genomfördes inom kvinnokollektivet, vilket har sin motsvarighet i en internationell omfördelning i nutiden. Stora grupper av kvinnor från fattigare delar av världen migrerar idag till den rika världen, där de genom sitt arbete löser ett allt mer växande omsorgsunderskott, i form av omsorg om barn, äldre, sjuka (Mulinari & Nergaard, 2004). "Care chains" kännetecknar omhändertagandet och omsorgen om barnen (Horchschild, 2001a, 2001b). Kvinnor överlåter omsorgen till andra kvinnor i olika led, där klass och plats/boende påverkar mönstret. Kvinnor lämnar landsbygd, lämnar fattigare delar av världen för omsorg av andra kvinnors barn, ibland i form av offentligt organiserad vård, omsorg och undervisning byggd på utbildning och kompetens, men oftast i form av gråzoner utan reglering och anställningstrygghet.

En omfördelning av arbete mellan könen i ansvaret och omhändertagandet av barnen gestaltas däremot i mer begränsad utsträckning. Kvinnorna i det svenska exemplet lämnade ett ekonomiskt beroende av mannen, till ett beroende av samarbetspartnern staten som garant för välfärdsservice, som exempelvis barnomsorg. I en tid av omstrukturering och ekonomisk nedgång har denna sköra ekvation blivit allt mer uppenbar. I kombination med en jämställdhet i arbetslivet enligt en arbetsmodell som utvecklats för den manlige arbetstagaren i en tid av andra familjereformer, och där manlig modell utgör norm, har det lett till negativa återverkningar för kvinnokollektivet och för de områden som kvinnor har haft särskilt ansvar för.

Kvinnor, män och medborgarskap – jämställdhetspolitik med förändrade fokus

Under de första decennierna av statlig jämställdhetspolitik på 1970- och 1980-talen var det kvinnan som skulle bli jämställd med mannen. Kvinnans deltagande i arbetslivet, som sedan 1960-talet blivit allt mer omfattande,

underlättades generellt och särskilda insatser gjordes för att uppmuntra kvinnors inbrytning på manligt dominerade verksamhetsområden. Kvinnor skulle förändras mot manlig norm i förhållandet till arbete och arbetsmarknad. Jämställdhetsprojekt riktades framför allt till kvinnor och flickor för att påverka deras val av studievägar och yrken.

I den internationella debatten betonas hur den officiella retoriken vad gäller välfärd och socialpolitik fortfarande präglas av tankemodellen ”male bread winner and female carer”, trots att den omgivande verkligheten ser mycket annorlunda ut. Problematiska genusantaganden som ser maskulinitet som naturlig och mindre föränderlig, bortom social påverkan och kontroll, och kvinna som föränderlig och anpassningsbar, ligger invävda i aktuella genusregimer (Hearn m fl 1998). Ett ökat intresse för den jämställda mannen har kommit i fokus under de senaste åren. I svenska utredningar, på 1990- och 2000-talen, föreligger en aktivare hållning att inkludera såväl män som kvinnor, såväl förvärvsarbete som hem och omsorgsarbete i jämställdhetspolitikens intressefokus (se även Proposition 1993/94: 147). Den statliga påverkan på föräldraroller och könsmonster som inlets med föräldraförsäringen år 1974, illustrerat av annonsen med den kraftfulle och skäggige Leif ”Hoa Hoa” Dahlgren med ett naket spädbarn i famnen, hade inte lett till så stora förändringar av familjemönster och könsrelationer. Klyftan mellan mannens faderskap och medborgarskap har varit påtaglig, vilket Roger Klinth framhåller i sin avhandling ”Göra pappa med barn” (2002).

Regeringens uppdrag till en särskild utredare den 19/2 2004, att genomföra en översyn av jämställdhetspolitikens mål, inriktning, organisation och effektivitet, kan ses som ett led i en ambition mot förändrad genusregim och mer jämställda genusantaganden, vad gäller mäns och kvinnors genuspositionering inom familje- och arbetslivspraktiker. Denna utredning fick namnet Jämställdhetspolitiska utredningen, och har nyligen lagt fram ett digert slut betänkande på 568 sidor, ”Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål” (SOU 2005:66). Utredningens förslag till förändring av jämställdhetspolitiska mål visar en förskjutning av fokus, så att individens hela liv omfattas. Utredningen föreslår att det övergripande målet skall vara: ”Kvinnor och män skall ha samma makt att forma samhället och sina egna liv” (s. 26). Och de fyra delmålen:

Kvinnor och män skall ha samma rätt och möjlighet att utöva ett aktivt medborgarskap och att forma villkoren för beslutsfattande.

Kvinnor och män skall ha samma möjligheter till avlönat arbete som ger ekonomisk självständighet.

Kvinnor och män skall ha samma möjligheter att ge och få omsorg utan att underordnas. Det obetalda hemarbetet skall delas lika.

Kvinnor och män skall ha samma möjlighet till kroppslig integritet.
Mäns våld mot kvinnor skall upphöra. (ss. 27-28)

Jämställdhetspolitiken från slutet av 1990-talet och början av 2000-talet lyfter fram både den jämlike mannen och den jämlika kvinnan. Könsmönster och könsrelationer skall påverkas så att både kvinnor och män får möjlighet att ge och få omsorg, utöva aktivt medborgarskap och ha ekonomisk självständighet. Stort intresse riktas mot åtgärder för att nå de formulerade målen genom exempelvis ett tidigt uppmärksammande av jämställdhetsfrågor i förskola och skola. Nu sker en förändring av talet om förskola. I den politiska diskussionen och i argumentationen för en utbyggd förskola under uppbyggnadsåren lyftes förskolan som en struktur för förändrad social ordning och en strategi för jämställdhet. Med så gott som fullt utbyggd förskola och efter en överflyttning av förskolan till utbildningsdepartementet år 1996, har jämställdhetsintresset kommit att riktas från förskolan som struktur och centralt villkor för jämställdhet, till en pedagogik och påverkan på barnen och deras könsroller, som termen är i styrdokumentet.

Jämställdhetsprojekt i förskolan

Den svenska förskolan har sedan starten varit en könsintegrerad verksamhet. Till skillnad från skol-, fritids- och idrottsverksamheter och många sociala verksamheter inom socialtjänstens område har förskolan aldrig separerat flickor och pojkar. Könsdiskurserna som präglat verksamheterna har varierat över tid i relation till samhälleliga faktorer, men har aldrig lett till en könsuppdelad verksamhet. Vallberg Roth (1998, 2002) har summerat de könsdidaktiska koder, som kännetecknat de förskolepedagogiska verksamheterna. Hon beskriver en förändring från patriarkal och särartsbetonad samkod via könsneutral likhetskod till en vid 2000-talets början aktuell pluralistisk könskod.

Förskolan har skrivits fram som en viktig gemensam erfarenhet för alla barn. Den formulerades som ett betydelsefullt tillskott i barndomen för alla, oavsett kön, klass, kulturell och etnisk bakgrund. Den var "barnet" (exempelvis under första generationsfasen fram till 1930-talet) och "gemensamhetsfostran" (under andra generationsperioden 1930-1970-talen) som stod i fokus under förskolans långa etableringsfas. Professionaliseringsaktörerna konstruerade och synliggjorde detta av barnträdgård/storbarn-kammare behövande barn och familj, särskilt moder, samt utvecklade omfattande pedagogiska praktiker kopplade till denna nya barndom.

Verksamheten skulle riktas till alla barn, påpekade Maria Moberg, förgrundsgestalt i svensk förskola (Tallberg Broman, 1991). "Alla leksaker skola erbjudas lika åt pojkar och flickor, och finns det någon 'naturlig olik-

het', så visar den sig av sig själv, men den får icke suggereras fram", menade Alva Myrdal (1935, s 123). När Myrdal talar om pojkar och flickor och leksakerna, så säger hon, låt små pojkar liksom små flickor, få leka hem och familj. Men den språkliga framställningen anger genusordning:

Låt små pojkar – liksom små flickor – få leka hem och familj, få koka mat, sy och städa; - det skadar dem inte för framtiden, och det roar dem nu. Om det ter sig som ett alltför tvärt brott mot traditionen att ge dem dockor, ge då istället pojkarna en stor teddybjörn – med kläder, säng o.s.v.

Låt flickor - liksom pojkarna - få leka med bilar och tåg, få bygga med block och få snickra, få öva sitt handlag med de tekniska lek-sakerna - de begär inte bättre när de är små, och kanske kan det vara dem till nytta i framtiden. (Myrdal, 1936, s 50. fetstil enligt originalet)

Det förelåg alltså tidigt i förskolans historia diskussion kring kön, och som uttrycket var "könsroller". Begreppet "roll" representerade en förståelse för att kön var något konstruerat och förändringsbart. Verksamheterna kunde och skulle vidga barnens erfarenheter, också vad gäller deras könsroller.

Att forma "det rätta" – att normativt forma kön

Förskolan formulerades som en modernitetsinstitution, med stark tilltro till uppfostran och pedagogik. Under det senaste decenniet kan institutionerna sägas ha mött det postmoderna tvivlet (Battail, 2005), som ifrågasätter förhoppningarna knutna till upplysning och folkbildning. Förskola och skola, förstås och beskrivs nu som en av flera "miljöer för lärande". Fokus är nu på läroprocesser, inte som i det kulturella moderniseringsprojektet på kunskap och kunskapens innehåll. Institutionerna tillskrivs dock fortfarande upplysningsprojektets normativa ambitioner, att arbeta för ett bättre samhälle genom pedagogik och uppfostran.

Normalisering, förmyndarskap och moralisering präglar de flesta av de institutioner som liksom förskolan/barnträdgården växte fram under filantropin, dvs de som kom att utgöra föregångare till många av välfärdsstatens verksamheter (Donzelot, 1997). Normalisering kan ses som en strävan mot ökad ordning och kontroll, för ett gott handhavande och mot godtycklig behandling av barnen. En sådan ambition kan ses som kännetecknande för förskolans verksamhet, såväl i den tidiga historien som i nutida verksamheter. Skolan skall fostra, det är en återkommande devis. Till denna ambition kopplas rådgivning och att föra mot "det rätta". Detta kan också problematisera

seras som utövande av disciplinär makt i Foucaults terminologi (Foucault, 1975, 1993). Den disciplinära makten formar individer efter en viss norm. Den avgör vad som är normalt och den utvärderar mot en bestämd måttstock (Foucault, 1994). Denna form av normalisering och utövande av disciplinär makt återfinns vardagligen som en inskriven del i olika samhällsinstitutioner, som förskola och skola. Den förtydligas i styrningsdokument och exempelvis i olika värdegrundsprojekt, i ”kontrakt” mellan hem och förskola/skola och i individuella åtgärdsprogram etc

Förskola och skola skall motverka hierarkiska och segregande relationer mellan barnen. Klass, kön, etnicitet har alla lyfts som kategorier förknippade med ojämlikhet och hierarkisering mellan barn, mellan individer. Av dessa representerar kön den kategori, kring vilken det utvecklats flest åtgärdsprojekt för förändring i riktning mot uttryckta normer och ideal. I såväl den obligatoriska skolans som förskolans läroplan framgår tydligt att traditionella könsroller skall motverkas.

Förskolan skall motverka traditionella könsmonster och könsroller. Flickor och pojkar skall i förskolan ha samma möjligheter att pröva och utveckla förmågor och intressen utan begränsningar utifrån stereotypa könsroller (Lpfö 98, s 8).

Förskola/barnomsorg utgör en i det närmaste enkönad arbetsmiljö och exemplifierar den kraftigt könssegrerade svenska arbetsmarkanden. Att motverka traditionella könsroller i en organisation som utmärks av just av traditionella könsmonster och könsordning, utgör en specifik kontext för detta jämställdhetsarbete. Könsroller, som uttrycket är i läroplanerna (LpFö 98; Lpo 94), har en materiell grund och ett sammanhang. Traditionella samhällen redovisar traditionella könsroller, könssegregation och hierarkisk könsordning. Uttryck för kön och könsmonster har en samvariation med dimensioner som klass, etnicitet, geografisk hemvist. Pojkar från arbetarklass och grupper av pojkar från olika minoritetsgrupper uttrycker exempelvis maskulinitetsformer som kan relateras till mer traditionella patriarkala könsmonster (Connell, 2000, 2001; Forsberg, 2002). Barn och ungdomar från medelklass i urbana miljöer, med föräldrar i tjänstemannagrupper, kan sägas ligga närmast de ideal som uttrycks i olika styrdokument. Jämställdhetsbegreppet har inte bara en nationell etnisk koppling, det har också såväl klass- som platsdimensioner.

Under de två senaste decennierna har många jämställdhetsprojekt initierats i förskola och skola. En bakgrund till detta är all erfarenhet och forskning som visar att barnen i förskola och skola positionerar sig och positioneras på ett könsrelaterat sätt (Connell, 2000; Wernersson, 1988; Öhrn, 2002). Förskoleforskning har framför allt fokuserat kommunikations- och interak-

tionsmönster och visat på begränsande förväntningar och stereotypiserande förhållningssätt i förskolans verksamhet (Månsson, 2000; Odelfors, 1996). Tendensen till olika villkor relaterade till kön och bristande likvärdighet i förskola och skola tycks snarast ha förstärkts under den senaste tioårsperioden och utgör ett allvarligt problem (SOU 2004: 115).

Många av jämställdhetsprojekten utgår från genusantagande om olikhet, om skillnad mellan kön. Flickor och pojkar är olika i väsentliga aspekter. Olikheten förstärks och homogeniseras för respektive grupp (flick/ pojk), när projekten formuleras. För en ökad jämställdhet erbjuder projekten främst kompensation för denna olikhet. Det paradoxala kan uppstå genom projekten att det som anges att de skall motverka, förstärks genom att de utgår från genusantagande präglade av dualism och könskomplementaritet.

En kritisk diskussion om bristen på teoretiska utgångspunkter och risken för återskapande av könsstereotyper, har framhållits i olika utvärderingar av jämställdhetsprojekt och i kunskapsöversikter (Forsberg, 1998; Hägglund, Wernersson & Öhrn 1997; Sjölander, 2001). Börjesson (1998) framhåller i sin utvärdering av tjejprojekt att det är problematiskt då flickorna görs till en enhetlig grupp. Det innebär, att det som skulle leda till jämställdhet istället återskapar gamla föreställningar och låser flickorna i en underordnad position. Angervall (2005) och Ambjörnsson (2004) framhåller båda att aktörerna i deras studier, företags/universitetspersonal respektive gymnasieflickor, visar en ovilja att bli inlåsta i en könsbestämd grupp, i en bestämd könsidentitet. Individens eget positioneringsutrymme är allt mer centralt, liksom möjligheten till multipla subjektspositioneringar och gränsöverskridande.

Genusantaganden om likhet

Talet om förskola som en väsentlig struktur och förutsättning för jämställdhet försvagas under 1990-talet. När förskolan mot slutet av 1990-talet redovisar så gott som full behovstäckning lyfts framför allt frågor om den inre kvalitén i förskolan (Proposition 2004/05:11) och talet om jämställdhet och förskola kopplas till de informella strukturerna, till bemötandet av och påverkan på barnen (SOU 2005:115). Traditionella roller och mönster skall motverkas och kring detta tema har jämställdhetsdagis och jämställdhetspedagogik utvecklats. Den fråga som ursprungligen inspirerade artikeln "Finns det jämställdhetsdagis i Skåne"? avser en speciell form av medveten jämställdhetspedagogik i förskolans verksamhet. De genusregimer och de genusantaganden, som projekten uttrycker och bygger på är väsentliga att synliggöra. Att vara jämställd, att vara ett jämställdhetsdagis synes á priori gott,

något à priori vällovligt. Men hur verkar jämställdhetsbegreppet i denna pedagogik och hur förhåller sig jämställdhetspraktik till talet om individens rättigheter och mångfald?

Under de allra senaste åren har det skett en förskjutning i jämställdhetsprojekt generellt från den tidigare mer ensidiga fokuseringen på flickor till att uppmärksamma både flickor och pojkar. De som idag benämns ”jämställdhetsdagis”, är oftast inriktade på att utveckla och bredda alla barnens förmågor och beteende. Barnen framställs ha brister, de ”saknar pusselbitar” och skall genom olika åtgärder utvecklas till mer ”kompleta människor” (Sjöquist, 1998, s 3). Begreppet ”kompensatorisk pedagogik” återkommer som tanke- och handlingsmodell (se exempelvis SOU 2005: 115).

För att åstadkomma en ökad jämställdhet, så organiseras pedagogiken i många fall i könsuppdelade grupper. Det innebär då att kön markeras som den gemensamma utgångspunkten. Flickors respektive pojkars likhet framhävs därmed starkt. När flickors och pojkars likhet skildras och när de ”pusselbitar” beskrivs som de respektive könen saknar (Sjöquist, 1998) så blir utgångspunkten en normativ och traditionell könsuppfattning. Några flickor och några pojkar stämmer in på denna. Andra görs lika, för att sedan genom åtgärder göras olika. Därmed utvecklas en omvänd särartspraktik. Projekten upprätthåller tudelningen och diskursen om polaritet och olikheter mellan könen.

Kategorisering ingår i vårt sätt att orientera oss i omvärlden. Vi skapar sammanhang och sätt att hantera variation. Flickor tänker, gör, säger och bemöts så och pojkar så. Invandrabarn så och svenska barn så etc. Men kategorierna inte bara säger något, de gör också något, framhåller Runfors utifrån sin studie om hur invandrarskap skapas i skolan (Runfors, 2003; 2004). En av dessa effekter är att likhet skapas. Kategorin enhetliggör och avindividualiserar och spridningen tvingas in i det bipolära. Många jämställdhetsprojekt fokuserar könens olikheter, men få diskuterar dess materiella grund (Angervall, 2005; Baglihole, 2002), vilket kan framhävas som anläget för en vidgad förståelse av könsmonster. Jämställdhetsprojekt av den här exemplifierade utformningen kan relateras till Frasers (1997) tolkning av jämlikhet, som en princip att reducera olikheter genom en kompensatorisk omfördelning. De kan också diskuteras som exempel på ett tidigare klassiskt svenskt jämlikhets- och jämställdhetstänkande - att göra lika. (För en exemplifiering av jämställdhetsprojekt se Angervall, 2005; Hägglund, Wernersson & Öhrn, 1997; SOU 2005:115.)

Förändrade könsdiskurser och jämställdhetspraktik

Förskolan har i hög grad varit inriktad på att skapa det gemensamma, och på att bidra till delade erfarenheter och mer likartade förutsättningar för framtiden (Hultqvist, 1990). Förskolan erbjuder gemenskap och gruppen var ett centralt pedagogiskt redskap. Ett allt mer individualiserat, heterogent valfrihetsbetonande samhälle utmanar dock detta gemensamhets- och likhets-tänkandet. Här föreligger en motsättning mellan jämlikhet och jämställdhet som likhet, och mångfald som heterogenitet, valfrihet och en individualiserad rättighet. En av samtidens stora utmaningar, påverkad av globalisering och migration, ligger i att integrera mångfald, variation och skillnad baserad på såväl kön, som klass och etnicitet inom ramen för medborgarskap (Siim, 2000).

Förskolan vilar på demokratins grund. Därför skall dess verksamhet utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom förskolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö.

En viktig uppgift för verksamheten är att grundlägga och förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på. Människolivets okränkbarhet,

individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan könen samt solidaritet med svaga och utsatta är värden som förskolan skall hålla levande i arbetet med barnen. (Lpfö, 98, s 7)

Det framhålls i olika styrdokument och skolutredningar att samhällets institutioner, som förskola och skola, måste kunna bejaka variation och möten mellan olikheter (ex SOU 1997:121). Uppmärksamheten på olikhetsbegreppet har varit stort under hela 1990-talet. Rapporter, utredningar och artiklar som prövar dessa begrepp är många, med titlar som: Alla olika – alla lika; Lika men ändå olika; Olika men lika värda; Olika på lika villkor etc. Denna dimension ”likhet – olikhet” är uppenbart en stor utmaning att hantera. Förskola och skola måste vid 2000-talet i allt större utsträckning kunna möta mångfald, pluralism, motsägelser och heterogenitet och utveckla sin verksamhet i förhållande till nya villkor. De teoretiska begreppen utvecklas också parallellt. I könsteoretiska diskurser är talet om mångfald, lokalt bero-

ende, motsägelser, positiv osäkerhet och komplexitet framträdande under 1990-talet och början av 2000-talet (ex Davies, 1989; 2003; Jones, 1993; Vallberg Roth, 1998, 2002; Weiner & Berge, 2001).

Talet om multipla positioner och positioneringar och många olika subjektiviteter, liksom olika uttryck för maskuliniteter och femininiteter, har skapat verktyg till en mer komplex analys och närmade till jämställdhetspraktik. Det har också öppnat för en praktik i form av fler möjliga subjekspositioner för både flickor och pojkar och för en vidgad förståelse för barns olika uttryck för kön.

Med dessa teoretiska utgångspunkter så agerar barnet – det positioneras inte bara utan är själv aktör - utifrån de genusantaganden, de genusföreställningar och den sociala praktik som det möter (Connell, 2000; Thorne, 1993). De protesterar, motarbetar, prövar. De använder utrymmet på andra sätt än den vuxne betraktaren kanske tänkt eller uppfattar. Barnet ses som ett deltagande subjekt, som prövar ut och konstruerar sammanhang i form av meningsskapande handling. Som prövar livsstilar och olika femininiteter och maskuliniteter t ex i olika aktiviteter som saga, skapande verksamhet och lek (Änggård, 2005).

Flickors och pojkars möjliga positioneringar är relaterade till den starkt könade vuxenkulturen på förskolan. Flickorna kan ha fler möjliga identitets- och vuxenpositioner av intresse. Det är mer öppet för dem att inta den kvinnliga pedagogens plats och hennes maktposition i sin lek. Påtagligare avgränsningsarbete kan ses bland förskolepojkar, som också söker mer frizoner i förskolemiljöns periferi (Strandell, 1994; Änggård, 2005). Exempel visar att när aktiva förskolepojkar dras in i lärarens fält, så anpassar de sina handlingar till de legitima, starkt könsrelaterade diskurserna. De vet att lärarna vill att de skall leka snällare lekar, inte vara så "fysiska" och att de inte skall slåss, gapa och höras så mycket (Connell, 2000, 2001, Hjort, 1996; Pramling, 2005; Tullgren, 2004).

Barnen positionerar sig på många olika sätt genom att de lär sig kulturens (kultureernas) diskursiva praktiker. Så erbjuder också förskolekulturen vissa möjligheter och könspositioneringar. I forskningen har framhållits en intressant skillnad mellan material från förskolemiljöer i Sverige och i andra länder. Könsskillnaderna påtalas vara större i de svenska materialen, återspeglad i barnens lek, i deras teckningar och skapande verksamheter (Aronsson & Andersson, 1996; Lindström, 1994). Dessa könsmonster kan diskuteras i förhållande till ökad och betonad individualisering, valfrihet, förändrade barn-vuxenrelationer, svagare vuxenstyrning samt medias och marknadens större inflytande över barndomen.

Könsmonstren måste kontextualiseras för att bli begripbara och för att en meningsfull jämställdhetspraktik skall kunna utvecklas. Kön och könsmonster är något som blir till, som konstrueras, i en förhandling och process, där hela förskolans struktur, organisation, arbetssätt, materialutbud, peda-

gog-barn interaktion påverkar de mönster som kan beskrivas. Jämställdhetspedagogiken måste lyfta fokus från barnet och barnets könsbeteende (sk traditionella könsroller) till de omgivande dimensioner som strukturerar och vidmakthåller könsmönster och könsordning. Strandell (1994), visar exempelvis hur minskad vuxenstyrning resulterade i mer könsdivergerande och könsspecifika aktiviteter, samtidigt som aktiviteterna breddades. Änggård belyser i sin avhandling (2005) hur starkare tolerans för och inslag av populärkultur i förskolemiljön avspeglades i mer könsstereotypa uttryck.

Sammanfattningsvis kan sägas att med utgångspunkt i könsteoretiska diskurser om kontextualiserat och situerat kön ges en möjlighet till ökad förståelse för barns olika uttryck för kön och till en utvidgad jämställdhetspraktik som undviker reproduktion av dualism och könssegregation.

Begreppet jämställdhet skall så kopplas till frågorna: finns det jämställdhetsdagis i Skåne och varför besöker Japans premiärminister Junichiro Koizumi förskolan Täppan på sitt Sverigebesök?

Jämställdhet, en nationalitets- och klassmarkör?

Jämställdhetsambitioner och uttryck för tilltro till feminismen har flertaliga och återkommande uttryck i den svenska politiska diskussionen under de senaste åren. ”Sverige är världens mest feministtåta land”, så inleder den särskilda utredaren Gertrud Åström delbetänkandet Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål (SOU 2005:66). Hon lyfter det faktum att Sverige fick pris som världens mest jämställda land vid FN:s fjärde kvinnokongress i Beijing 1995 - samtidigt som hon ideligen möts av kommentarer att ”ingenting har hänt”.

”Jämställdhet” är ett svenskt begrepp och har inte riktigt motsvarigheter i andra språk. Idéhistorikern Svante Nordin framhåller att begreppet ”jäm” är ”absolut svenskt”. Där finns tanken (”jäm”), att alla bör vara lika (eller så lika de kan bli). Och där finns tilltron till att detta kan ske genom inrättandet av en byråkrati, en ambitiös byråkrati av ombud, delegationer, utredningar och kommissioner (Nordin 2001-02-22). Marie Nordberg beskriver i sin avhandling ”Jämställdhetens spjutspets?” (2005), att ordet jämställdhet fanns redan i slutet av 1800-talet, men då i betydelsen att ”ställa bredvid varandra” (s 66). Florin och Nilsson (2000), har beskrivit hur jämställdhetsbegreppet växte fram under 1960-talet och fick ett stort genomslag då många kunde samlas kring det. Begreppet var, skriver de, ”litet lagom ofarligt” (s 9), det var klassöverbryggande och uttryckte ingen maktrelation. Det var förenande.

Begreppen jämställdhet och jämlikhet användes synonymt till mitten av det för området händelserika 1970-talet. Fastställandet av begreppet ”jämställdhet”, som den officiella termen för frågor relaterade till förhållandet mellan könen, och ett genombrott för könsfrågorna som ett eget politiskt fält,

dateras av Florin och Nilsson till socialdemokraternas partikongress 1975. I arbetet som följt på detta har förändring av den sociala ordningen genom samhälleliga strukturer, som stött kvinnors rätt till arbete, ekonomiskt oberoende och lika villkor med mannen tydligare etablerats, däribland, som tidigare framhållits, den utbyggda förskolan.

Jämställdhet, som ett slags allmän princip, är något som kommit att starkt förknippas med svensk kultur. Den passar väl in i den bild svensken har om sig som ”förnuftig, rationalitetsbejakande och modern” (Arnstberg, 2005, s 19). Den kan ses som en del i den svenska nationella identiteten (Hirdman, 2001), vilket gör att den kan diskuteras i termer av etnisk markör. ”Jämställdheten som en princip” representerar värden som markeras vid möten med andra kulturmönster, som t ex i mötet med olika minoritetsgrupper i Sverige. Då lyfts värdet av jämställdhet och jämställda levnadsmönster fram. Det illustreras exempelvis i textböcker i svenska för invandrade (Carlsson, 2002) och i mötet med invandrarföräldrar i förskolan (Längby Grubb, 2004). Här aktualiseras konstruktioner av jämställdhet, som innebär något moraliskt förknippat, som är kopplat till svenskhet, som något man värnar om i nivå med natur och hälsa. Att vara jämställd är något att sträva efter, och något som de svenska samhällsinstitutionerna ser som sin uppgift att lära ut. Dessa processer kan problematiseras som en aspekt på den välfärdsnationalism som Nicholas Aylott (1999), lyfter fram i sin beskrivning av Sveriges förhållande till Europa.

Föreställningar om jämställdhet som motsvarar en omedveten likhetsdiskurs illustreras i många studier. Jämställdhet betyder att göra lika, att ”alla gör allt”, eller kan göra allt, (ex Mattson, 2005; Vallberg, 1992). Pedagoger, som i studier vanligtvis visar ganska litet engagemang för frågor om jämställdhet, beskriver ett stort engagemang när värden kopplade till den svenska jämställdheten synes hotade. När andra (andras) könsmonster, som uppfattas som ojämliga, avspeglas hos barn eller föräldrar så väcks jämställdhetsföreställningar, som en del av det eftersträvsansvärda svenska kulturmönstret. Den konsensus som tycks råda kring värdet av jämställdhet i den svenska kulturen har samband med att jämställdhetens innebörd sällan klargörs, menar Neruo (1994). De intressekonflikter som är relaterade till jämställdhetsfrågorna och de maktförhållanden, som begreppet utmanar blir inte tydliggjorda.

Molina och de los Reyes (2002) framhåller att kön och etnicitet kombineras på ett sätt som förstärker föreställningen om den positiva svenska jämställdheten. Könsförtryck och ojämlighet relateras speciellt till förhållandet mellan män och kvinnor från vissa (andra) kulturer och Sverige framställs som jämställdhetens normgivande centrum. Den ensidiga fokuseringen på könsrelationer, osynliggör rasism och övriga maktdimensioner. Svensk och Jämställd, jämställdast av alla, utgör en del i en välfärdsstatlig nationa-

lism, framhåller Mulinari och Neergaard. Det har blivit en framgångsrik kulturprodukt, en markör som skapas och aktualiseras i förhållande till ”de andra”.

”Kris i befolkningsfrågan” - av modell 2000-tal

En av bakgrunderna till premiärminister Junichiro Koizumis förskolebesök var den förändrade befolkningsstrukturen i Japan och behovet att kunna medverka till att kvinnors deltagande på arbetsmarknaden inte utesluter föräldrarollen, dvs specifikt barnafödandet.

Som första industrination står Japan inför problemet med en snabbt minskande och åldrande befolkning. Japanska kvinnor föder allt färre barn, en protest mot svårigheterna att kombinera karriär och äktenskap i ett mansdominerat land. (Dagens Nyheter, 2006-04-03 s 26)

Från ett födelsetal på 4,32 strax efter andra världskriget ligger födelsetalet idag på ca 1, 2. Denna förändring av födelsetalen avspeglas idag mycket tydligt också i ett europeiskt och OECD perspektiv (Daumerie, 2004; Sleetbos, 2003).

Under de senaste decennierna har fruktsamhetstalen i Europa sjunkit påtagligt. Denna förändring är bidragande till det ökade intresset för barnomsorg utanför hemmet. I norra Europa började denna förändring av fruktsamhetstalen redan under 1960-talen, i Sydeuropa något senare, och den har där inte avstannat. Såväl Tyskland, Österrike, Portugal och Grekland hade år 2004 fruktsamhetstal som understiger 1,5. Norden (Sverige, Norge, Finland, Danmark), har länge haft de högsta fruktsamhetstalen, liksom även de högsta förvärvsfrekvenserna för kvinnor (Daumiere, 2004, s 48), vilket kan kopplas till omgivande strukturer i välfärdsstaten, som en generell och tillgänglig heltidsförskola. Detta fångar ett internationellt intresse i tid av konkurrerande ekonomier och omvända ålderspyramider i industri- och postindustriella länder. Under det senaste året redovisar dock Sverige den största förändringen av fruktsamhetstal i Europa och sett i ett tioårsperspektiv är det anmärkningsvärt. I en första rapport om skattningar av demografiska förhållanden för år 2005 anges att de högsta födelsetalen återfinns på Irland (1,5) och de lägsta i Tyskland (0,8). Tolv EU länder redovisar en nedgång av födelsetal och Sverige faller här ut som det land som uppvisar den största minskningen (-7,4%). Malta redovisar den största uppgången (8,7%). De åtta jämförda länderna i Syd- och Nordeuropa visar alla en nedgång av födelsetal (Eurostat, 2006).

Tabell 3. Födelsetal i åtta europeiska länder i Syd- respektive Nordeuropa 1965-1995 (avrundade tal)

Land År	Spanien	Portugal	Italien	Grekland	Finland	Danmark	Norge	Sverige
1965	2,9	Ej reg.	2,7	2,3	2,5	2,6	3,0	2,4
1975	2,8	2,8	2,2	2,3	1,7	1,9	1,9	1,7
1985	1,6	1,7	1,4	1,7	1,7	1,5	1,7	1,7
1995	1,1	1,4	1,2	1,3	1,8	1,8	1,9	1,7
2005	1,1	1,1	1,0	0,9	1,1	1,2	1,2	1,0

Källa: Daumerie, 2004, s 47-48; Eurostat, 2006, s 2. För år 2005 är beteckningen: "Crude birth rate", motsvarande en första skattning.

Förskola/barnomsorg och social differentiering

En analys av organisering, finansiering och ansvarsfördelning för barnomsorg i olika länder, regioner och tidsperioder ger en god inblick i de genusantaganden, som är invävda i konstruktionen av olika välfärdsstater. En komparativ analys av det samhällsliga engagemanget i detta politiska område illustrerar den inverkan som välfärdsstaten har på köns- och klassrelationer (Mahon, 1997, 2004).

Isärhållande av kön och maskuliniteter som överordnade feminiteter utgör processer som gestaltas och återupprepas i den ordning som kännetecknar mycken samhällslig organisation. Isärhållandets logik är en mycket stabil rationalitet genom historien. Genusordningen och genusmönstren kan sägas gestalta samhällets genusregim. Denna innefattar normer och förväntningar på kvinnor och män, liksom på deras inbördes köns- och föräldraskapsrelationer. Samhället/staten uppträder som genusinstruktörer och skapar de strukturella ramarna för kvinnors och mäns rörelser, genom reglerade rättigheter, skyldigheter och ansvar (Connell, 1985, 1987; Gannerud, 1999; Hirdman, 2001). Samhällets institutioner uttrycker de olika ländernas genusregimer. Organisering och utformning av barnomsorg/förskoleverksamhet utgör här ett mycket illustrativt exempel på genusantagande och genuspolitik.

Samhällets genusregim har likaså en avgörande inverkan på den jämställdhetspolitik och jämställdhetspraktik som är möjlig att utforma. Den anger ramarna (Connell, 1987; Nauman, 2005) och avspeglar den övergripande samhällsliga genusordningen.

Hur ser då argumentationen ut för förskola/barnomsorg idag? Hur utformas förskole/barnomsorgsverksamheterna? I den allt mer omfattande diskussionen om kvinnor, jämställdhet och barnomsorg i ett europeiskt perspektiv motiveras den senare som en förutsättning för att få en ökad andel av

befolkningen på arbetsmarknaden, och som en förutsättning för förbättrat konkurrensläge i Europa. Här skiljer sig argumentation från den som en gång motiverade utvecklingen av den tidiga förskolan. Den motiverades för barnets, uppfostrans och gemenskapens skull. Förskolan introduceras i denna form som en integrativ kraft i barndom och samhälle. Den rubricerades senare i det socialdemokratiska välfärdsprojektet som "En förskola för alla".

I ett internationellt perspektiv gestaltas idag barnomsorgsformer som ökar differentieringen i samhället. Barns tidiga barnomsorgs- och förskoleerfarenheter sker i sociala rum separerade från varandra och med olika förtecken av kvalité, pedagogik, status och utbildning hos personalen. En ökad könsjämlighet kan diskuteras inom olika sociala grupper, men en ökad ojämlikhet kan konstateras och är angelägen att uppmärksamma inför utvecklingen av den nya barnomsorgen i Europa.

Svensk förskola - ett professions- och kvinnoprojekt

Förskolan är idag en del av skolsystemet. Sedan 1996 är den placerad under utbildningsdepartementet. Det markerade begreppet "livslångt lärande" som kan ha försvagat den obligatoriska skolans position som lärandeinstitution nummer ett, har en motsatt effekt vad gäller förskolan. Den är första ledet i detta lärande och inkluderas som lärandeinstitution. Förskolan har dock en mycket annorlunda bakgrund än den obligatoriska skolan. Dess erövring av en plats i offentligheten är en mångårig process, som mött mycket motstånd på vägen. En djupt rotad föreställning om kvinnan, och barnen, som tillhörande det privata, och mannen som tillhörande staten och det offentliga har påverkat inställningen till denna fråga. Detta mönster illustreras väl av tillståndet för förskola och barnomsorg i ett internationellt perspektiv och av den pågående debatten i ett EU-perspektiv.

Förskolan är ett projekt som formulerats och drivits av yrkesföreträdare i starka nätverk nationellt och internationellt (Hatje, 1999; Johansson, 1992; Tallberg Broman, 1991). Denna bakgrund har även efter tiden med kommunalisering och förstatligande haft stor betydelse för förskoleprofessionerna och förskolans utveckling. Förskolan har utvecklats av en stark, mot projektet mycket lojal och solidarisk kvinnogrupp.

Pionjärgruppen under 1900-talets första decennier konstruerade förskoleverksamheterna och de inflytelserika seminarierna med medel från stiftelser, kyrkan, föreningar och med stora portioner egen ekonomi. Andragenerationsgruppen med bland annat Alva Myrdal vidareutvecklade förskoleidén och sammanlänkade den till andra samhällsliga projekt och pådrivande grupper. Det blev ett kvinno- och könspolitiskt projekt med bas i yrkesföreträdarnas olika sammanslutningar.

Betydelsen av de svenska feministernas engagemang och lobbyverksamhet för en kvalitativ, generell och tillgänglig förskoleverksamhet /barnomsorg, framhålls i en jämförelse mellan barnomsorgsmodeller i Väst-tyskland och Sverige (Nauman, 2005). Den svenska barnomsorgspolitikerna kännetecknas av aktivism från kvinnliga politiker, administratörer, och föräldrar. Här sammanföll flera gruppers kamp för en kvalitativ, generell och tillgänglig förskoleverksamhet/barnomsorg (Nauman, 2005), och politiken utformades såväl av krav ovanifrån som underifrån. Föräldrars demonstrationer på 1970-talet med kraven: "Ropen skalla, daghem åt alla", möttes av stöd från kvinnliga politiker och begreppet statsfeminism har lyfts fram som kännetecknande för den svenska välfärdsstaten (Hernes, 1988; Weiner & Berge, 2001). Begreppet statsfeminism betecknade "feminism uppifrån i form av jämställdhet mellan könen och socialpolitiska åtgärder, samt en feminisering av yrken som är relevanta ur ett välfärdsstatligt perspektiv (Hernes 1988, s 153). Aktivismen delades i hög grad av förskolans pedagoger, som gjorde gemensam sak med föräldrarna. Förskolan sågs som ett förändringverktyg, både för förändrade familjeformer, men i högsta grad också för en bättre barndom och ett bättre samhälle.

I flera länder, med Sverige som tydligt exempel, blev frågan om samhällsligt engagemang för barnomsorg en feministisk fråga med stöd från många håll. Den drevs av feminister såväl utanför som innanför organisationer. Det var en fråga främst för liberal- och socialistfeminister, inte radikal-feministernas påpekar Randall (1995). Betydelsen av samverkan mellan feministiska aktioner underifrån och fackföreningarnas, främst LO:s stöd även om det också var tveeggat (Hirdman, 1998), samt stödet från "femocrats" inom den politiska och administrativa byråkratin har varit av avgörande betydelse för konstruktionen av den svenska modellen. Centralt för utvecklingen av hela "jämställdhets- och jämlikhetsprojektet förskolan" var ett samarbete mellan lobbygrupper inom politik, fackföreningar, aktiva föräldrar och inte minst pedagoger i verksamheten.

En förändring – och ett återskapande av social ordning

Den sociala ordningen som den uttrycks i vuxen - barn och kvinna - man förhållande har förändrats på ett genomgripande sätt under senare delen av 1900-talet. En gemensamhetsfostran i tillgänglig och generell förskoleverksamhet har fått en stark och legitim ställning i samhället, och utgör den samhällssektor som har det högsta kvalitetsindex i de senaste mätningarna (SKI-index). Den svenska förskolan får goda utvärderingar, såväl nationellt som internationellt. Den erbjuder en kombination av omsorg och pedagogik, och sett i ett internationellt perspektiv är modellen unik (OECD, 2001; Eurostat

2002). Barn lär genom lek, har tillgång till en stimulerande och barnvänlig läro- och utvecklingsmiljö med utbildade pedagoger. Modellen utgör en förebild och har möjliggjort omstrukturering av arbetsliv och föräldraskap. Den förvånar den utländske betraktaren.

Men blev det bra så? Det föreligger många komplicerande utmaningar i projektet pappa-mamma-barn-barnomsorg inkluderande ett jämställdhetskontrakt med staten som garant. Jämställdhetspolitiken har genomförts med den manlige försörjarmodellen som utgångspunkt. Både kvinna och man har anpassats till ett arbetsliv organiserat för den manlige arbetstagaren i en tid av andra förutsättningar, med återverkningar på förutsättningarna för föräldrarollerna. Förskola av den svenska modellen, och framför allt i ett starkt förändrat samhälle och en ny barndomstid, har ett mycket komplext uppdrag. Den skall fylla ambitioner på flera politiska områden och den skall kunna röra sig mellan dessa ambitioner med lätthet och kompetens. Barnomsorg i denna modell är mer än bara barnomsorg. Det är ett förskolepedagogiskt, köns- familje- arbetsmarknads- och utbildningspolitiskt projekt, numera också framlyft som en första del i ett livslångt lärande. Det kräver en samordnad politiskt styrning av hela det komplexa uppdraget förskolan innehar i samhället. Det kräver också en utbildningspolitisk satsning, där en fördjupad analys av förskolans uppdrag i samhället i förhållande till generella välfärdsprocesser liksom specifikt i förhållande till barn och familj återspeglas i utbildningsambitioner och utbildningsinnehåll.

”Att vara pappa” och ”att vara mamma” kan avslutningsvis sägas så sakteliga ha förändrats av det dubbla deltagandet i såväl förvärvsarbete som hem- och omsorgsarbete (Almqvist, 2005; Bäck-Wiklund, 2003; Klinth, 2002; Plantin, 2003, 2004). Maktförhållandena har förskjutits inom familjen (Simonsson (2005)). En förändrad social ordning avspeglas. Medborgarskap och föräldraskap har förändrats både för kvinna och man, men bör tilläggas: dock inom det stabila föränderliga former som ram - med Yvonne Hirdmans (2001) begrepp - och med en tendens till ett återskapande av genusregimer som isärhållande och hierarkisering om än på nya arenor.

Referenser

- Almqvist, Anna-Lena (2005). *The care of children: A cross-national comparison of parent's expectations and experiences*. Umeå: Umeå universitet.
- Ambjörnsson, Fanny (2004). *I en klass för sig: Genus, klass, sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Angervall Petra (2005). *Jämställdhetsarbetets pedagogik: Dilemman och paradoxer i arbetet med jämställdhet på ett företag och ett universitet*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Arnstberg, Karl-Olov (2005). *Typiskt svenskt: 8 essäer om det nutida Sverige*. Stockholm: Carlssons.
- Aronsson, Karin & Andersson, Sven (1996). Social scaling in children's drawings of classroom life: A cultural comparative analysis of children's drawings in Africa and Sweden. *British Journal of Developmental Psychology*, 14, 301-314.
- Aylott, Nicholas (1999). *Swedish social democracy and European integration: The people's home on the market*. Aldershot: Ashgate.
- Bagilhole, Barbara (2002). Challenging equal opportunities: changing and adapting male hegemony in academia. *British Journal of Sociology of Education*, 23(1), 19-33.
- Battail, Jean-Francois (2005). Den svenska folkbildningen och drömmen om det goda medborgarskapet. I Martin Kylhammar & Michael Godhe (Red.) *Frigörare? Moderna svenska samhällsdrömmar* (ss. 96-115). Stockholm: Carlssons.
- Bäck-Wiklund, Margareta (2003). Familj och modernitet. I Margareta Bäck-Wiklund & Thomas Johansson (Red.), *Nätverksfamiljen* (ss. 1-39). Stockholm: Natur & Kultur.
- Börjesson, Agnes (1998). *Flickorna och frigörelse: Forskning om flickor och arbete med tjejprojekt*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Carlsson, Marie (2002.) *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen*. Göteborg: Sociologiska institutionen.
- Connell, Robert W (1985). *Teachers work*. Sydney: Allen & Unwin.
- Connell, Robert W (1987). *Gender and power: Society, the person and the sexual politics*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, Robert W (2000). *Men and boys*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, Robert W (2001). Orosmoment: Störande maskuliniteter och skolväsendet. I *Mannen*, Tidskriftsföreningen Fronesis, 15-34.
- Dagens Nyheter (2006-04-28). Kvinnorna i Japan väljer jobb före barn.

- Dagens Nyheter (2006-05-03). Program för Sverigebesök.
- Dagens Nyheter (2006-05-05). På täppan blev ministern barn på nytt.
- Daumerie, Beatrice (2004). Befolkningsfrågor: En arena för den genuspolitiska debatten. I Christina Florin & Christina Bergqvist (Red.), *Framtiden i samtiden: Könsrelationer i förändring* (ss. 46-65). Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Davies, Bronwyn (1989). *Frogs and Snails and Feminist Tales: Preschool Children and Gender*. Sydney: Allen & Unwin.
- Davies, Bronwyn (2003). *Hur flickor och pojkar gör kön*. Stockholm: Liber.
- Donzelot, Jacques (1997). *The Policing of Families*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Eurostat (Statistical Office of the European Communities) (2002). *Feasibility study on the Availability of Comparable Child Care Statistics in the Europeans Union*. Luxembourg: Eurostat.
- Eurostat (Statistical Office of the European Communities) (2006). *Statistics in Focus. Population and Social Conditions*, nr 1 2006. Luxembourg: Eurostat.
- Florin, Christina & Nilsson, Bengt (2000). *Något som liknar en oblodig revolution...* Jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen. Umeå: Jämställdhetskommittén, Umeå Universitet.
- Forsberg, Ulla (1998). *Jämställdhetspedagogik: En sammanställning av aktionsforskningsprojekt*. Stockholm: Skolverket.
- Forsberg, Ulla (2002). *Är det någon könsordning i skolan?* Umeå: Akademiska avhandlingar vid Umeå Universitet, nr 68.
- Foucault, Michel (1975). *Discipline and Punish*. London: Penguin.
- Foucault, Michel (1993). *Diskursens ordning*. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970. Stockholm: Symposion.
- Foucault, Michel (1994). Governmentality. I James D. Faubion (Red.) *Power: Essentials Works of Foucault 1954-1984, volume 3*(ss. 210-222). London: Penguin Books.
- Fraser, Nancy (1997). *Justice Interrupts. Critical Reflections on the Post Socialist Condition*. London: Routledge.
- Gannerud, Eva (1999). *Genusperspektiv på lärargärning: om kvinnliga klasslärares liv och arbete*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, nr 137.
- Gens, Ingemar (2002). Från vagga till identitet – hur flickor blir kvinnor och pojkar blir män: Teorin bakom pedagogiken vid förskolorna Tittmyran och Björntomten. Jönköping: Seminarium.
- Hammarlund, Karl Gustav (1998). *Barnet och barnomsorgen: Bilden av barnet i ett socialpolitiskt projekt*. Göteborg: Historiska institutionen.
- Hatje, Ann-Katrin (1999). *Från treklang till triangeldrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880-1940-talen*. Lund: Historiska media.

- Hearn, Jeff, Edwards, Jeanette, Popay Jennie & Oakley Ann (1998). Introduction: The Trouble with Men. I Jennie Popay, Jeff Hearn, & Jeanette, Edwards (Red.), *Men, Gender Divisions and Welfare* (ss. 1-8). London: Routledge.
- Hernes, Helga (1987). *Welfare State and Women Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Hernes, Helga (1988). *The Dimensions of Citizenship in the Advanced State*. Stockholm: Maktutredningen.
- Hirdman, Yvonne (1988). Genussystemet: reflexioner kring kvinnans sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 9(3), 49-63.
- Hirdman, Yvonne. (1994). Kvinnorna i välfärdsstaten. I Per Thullberg & Kjell Östberg (Red.), *Den svenska modellen* (ss. 180-192). Lund: Studentlitteratur.
- Hirdman, Yvonne (1998). *Med kluven tunga. LO och genusordningen*. Stockholm: Atlas.
- Hirdman, Yvonne (2001). *Genus: om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Hjort, Marie-Louise (1996). *Barns tankar om lek*. Studia Psychologica et pedagogica, Nr 124. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hochschild Arlie Russel (2001a). "Global Care Chains and Emotional Surplus Value." I Will Hutton & Anthony Giddens (Red.), *On the Edge. Living with Global Capitalism* (ss.130-146.) London: Vintage.
- Hochschild, Arlie Russel (2001b). Globala omsorgskjeder. *Kvinnoforskning* 25 (2), 5-13.
- Hultqvist, Kenneth (1990). *Förskolebarnet: en konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen: en nutidshistorisk studie om makt och kunskap i bilden av barnet i statliga utredningar om förskolan*. Stockholm: Symposion.
- Hägglund, Solveig, Wernersson, Inga & Öhrn, Elisabet (1997). *Utvärdering av lokala jämställdhetsprojekt inom JÄMSAM*. Stockholm: Statens skolverk: Liber.
- Johansson, Jan-Erik (1992). *Metodikämnet i förskollärautbildningen*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Jones, Allison (1993). Becoming a 'Girl': Poststructuralist Suggestion for Educational Research. *Gender and Education*, 5(2),157-166.
- Klinth, Roger (2002). *Göra pappa med barn. Den svenska pappapolitiken 1960-1995*. Umeå: Boréa.
- Lindström, Lars (1994). Nepal – barns bilder. *Bild i skolan*, häfte 2, 35-43.
- Längby-Grubb, Kristina (2004). *Att hantera olikhet: Konstruktionen av "dagisbarnet"*. Paper vid Nätverkskonferens i Linköping 10-11 maj, 2004.
- Läroplan för förskolan (Lpfö 98)*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Läroplan för obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94)*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

- Mahon, Rianne (1997). Child Care in Canada and Sweden: Policy and Politics. *Social Politics* 4:3, 382-418.
- Mahon, Rianne (2004). Barnomsorg. Hur kommer framtidens ”Sociala Europa” att se ut? I Christina Florin & Christina Bergqvist (Red.) *Framtiden i samtiden. Könrelationer i förändring* (ss. 140-171). Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Mattson, Tina (2005). *Viljan att göra det normala. En kritisk studie av genusperspektivet missbrukarvården*. Malmö: Egalité.
- Molina, Irena & de los Reyes, Paulina (2002). Kalla mörkret natt!: Kön, klass och ras/etnicitet i det postkoloniala Sverige. I Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari (Red.), *Maktens (o)lika förkländnader* (ss. 295-317). Stockholm: Atlas.
- Mulinari, Diana & Nergaard, Anders (2004). Syster, du är annorlunda. I Christina Florin & Christina Bergqvist (Red.) *Framtiden i samtiden: Könrelationer i förändring i Sverige och omvärlden*. (ss. 204-233). Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Myrdal, Alva (1935). *Stadsbarn – en bok om deras fostran i storbarnkammaren*. Stockholm: Kooperativa förbundet.
- Myrdal, Alva (1936). *Riktiga leksaker*. Stockholm: Kooperativa förbundet.
- Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar (1934). *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bonnier.
- Månsson, Annika (2000). *Möten som formar: Interaktionsmönster på förskola mellan pedagoger och de yngsta barnen i ett genusperspektiv*. Malmö: Institutionen för pedagogik, Studia Psychologica et pedagogica, Nr 147. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nauman, Ingela, K (2005) Child Care and Feminism in West Germany and Sweden in the 1960s and the 1970s. *Journal of European Social Policy*, 15(1), 47-63.
- Nermo, Magnus (1994). Den ofullbordade jämställdheten. I J. Fritzell & O. Lundberg (Red.). *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige i tre generationer*. (ss. 161-235). Stockholm: Brombergs.
- Nordberg, Marie (2005). Jämställdhetens spjutspets? *Manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, femininitet och hetreonormativitet*. Göteborg: Arkipelag.
- Nordin, Svante (2001-02-22). En kommentar av Svante Nordin. *Sydsvenska Dagbladet*.
- OECD (2001). *Starting Strong*. Paris: OECD.
- Odefors, Birgitta (1996). *Att göra sig hörd och sedd: Om villkoren för flickors och pojks kommunikation på daghem*. Stockholm: Pedagogiska Institutionen.
- Plantin, Lars (2003). Faderskap i retorik och praktik: Om ”nya fäder” i gamla strukturer. I Margareta Bäck-Wiklund & Thomas Johansson (Red.), *Nätverksfamiljen* (ss. 143-159). Stockholm: Natur & Kultur.

- Plantin, Lars (2004). Familj och föräldraskap i förändring: om mäns föräldraskap i det senmoderna samhället. I Finnur Magnússon & Lars Plantin (Red.), *Mångfald och förändring i socialt arbete* (ss. 201-217). Lund: Studentlitteratur.
- Pramling, Ingrid (2005). *Att skapa mening i förskolan – barns, lärares och föräldrars perspektiv* (manus). Göteborg: Göteborg Universitet.
- Proposition 1993/94:147. Delad makt delat ansvar: regeringens proposition. Stockholm: Socialdepartementet.
- Proposition 2004/05:11. Kvalitet i förskolan. Stockholm: Regeringskansliet.
- Randall, Vicky (1995). Feminism and Child Daycare. *Journal of Social Politics*, 25 (4), 485-505.
- Runfors, Ann (2003). *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: En studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma.
- Runfors, Ann (2004). "När blir man svensk?" – om hur "skilda" möjligheter skapas i skolvardagens samspel. I SOU 2004:33 *Kunskap för integration*, 29-54.
- Siim, Birthe (2000). *Gender and Citizenship*. Cambridge: University Press.
- Simonsson, Per (2005) *Bidrag till familjers ekonomiska historia: inflytande över konsumtionen inom svenska hushåll under 1900-talet*. Stockholm: Stockholm Studies in Economic History, 44.
- Sjölander, Annika (2001). En könad kärnfråga. I Britta Lundgren & Lena Martinsson (Red.), *Bestämna, benämna, betvivla* (ss. 105-128). Lund : Studentlitteratur
- Sjöquist, Kajsa (1998). *Tittmyrans och Björntomtens förskola. Jämställdhet – vidgade könsroller för flickor och pojkar i förskolan. En projektbeskrivning*.
- Skolverket (2004). *Beskrivande data. Förskoleverksamheten, skolbarnomsorg, skola och vuxenutbildning*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2005). *Beskrivande data. Förskoleverksamhet, skolbarnomsorg, skola och vuxenutbildning*. Stockholm: Skolverket.
- Sleeboos, Joelle, E. (2003). *Low Fertility Rates in OECD Countries. Facts and Policy Responses*. OECD Social, employment and migration working papers. Paris: OECD.
- SOU 1972:26. *Förskolan. Betänkande av 1968 års barnstugeutredning*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- SOU 2004:115. *Den könade förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete*. Stockholm: Fritze.
- SOU 2005:66. *Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål*. Stockholm: Fritze.
- Strandell, Harriet. (1994). *Sociala mötesplatser för barn .Aktivitetsprofiler och förhandlingskulturer på daghem*. Helsingfors: Gaudeamus.
- Svaleryd, Kajsa (2002). Jämställdhetsprojekt på Tittmyrans och Björntomtens förskolor, Gävle kommun 1996-1999.

- Tallberg Broman, Ingegerd (1991). *När arbetet var lönen. En kvinnohistorisk studie av barnträdgårdsledarinnan som folkuppfostrare*. Studia Psychologica et pedagogica, Nr 99. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Tallberg Broman, Ingegerd (1994). "För barnets skull": En studie av förskolan som ett kvinnligt professionaliseringsprojekt. *Pedagogisk-Psykologiska Problem*, Nr 593. Malmö: Lärarhögskolan.
- Tallberg Broman, Ingegerd (1995). *Perspektiv på förskolans historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Thorne, Barrie (1993). *Gender Play: Girls and Boys in School*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Tullgren, Charlotte (2004). *Den välreglerade friheten: Att konstruera det lekande barnet*. Malmö Studies of Educational Sciences, nr 10.
- Wahlström, Kajsa. (2003). *Flickor och pojkar och pedagoger*. Kristianstad: Sveriges Utbildningsradio.
- Vallberg, Ann-Christine (1992). Kön, jämställdhet, jämlikhet och hierarki i relation till pedagogisk kvalitet i förskola. Malmö: Institutionen för pedagogik och specialmetodik. *Pedagogisk-Psykologiska problem*, 569.
- Vallberg, Roth, Ann-Christine (1998). *Könsdidaktiska mönster i förskolepedagogiska texter*. Studia Psychologica et pedagogica, Nr 136. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Vallberg, Roth, Ann-Christine (2002). *De yngre barnens läroplanshistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Weiner, Gaby & Berge, Britt-Marie (2001). *Kön och kunskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Wernersson, Inga (1988). *Olika kön samma skola?: En kunskapsöversikt om hur elevernas könstillhörighet påverkar deras skolsituation*. Stockholm: Skolöverstyrelsen.
- Änggård, Eva (2005). *Bildskapande: En del av förskolebarns kamratkulturer*. Linköping: Linköpings Universitet.
- Öhrn, Elisabet (2002). *Könsmönster i förändring? En kunskapsöversikt om unga i skolan*. Stockholm: Statens Skolverk.